

**BALÁZS GÉZA: A MŰVÉSZET ÉS A NYELV SZÜLETÉSE. SZEMIOTIKA,
MŰVÉSZETELMÉLET, ANTROPOLÓGIAI NYELVÉSZET (IKU-MONOGRÁFIÁK 6.)**

MNYKNT–IKU, Budapest, 2021. 317 lap

Balázs Géza egy három kötetből álló sorozat (trilógia) középső tagjaként közölte ezt a tanulmánygyűjteményt. A recenzensnek nincs könnyű dolga, mert a három kötet szorosan összekapcsolódik. A csaknem kilencszáz oldalon publikált több tucat tanulmány között vannak olyanok, amelyeknek témái ismétlődnek, vagy új és új szempontokat hangsúlyoznak. Mindenekelőtt az antropológiai szemlélet az erős kötelék. A szerző nagyon tudatosan komponálta meg a köteteket, amit az azonos szerkezet hangsúlyoz (Balázs 2022: 29–8). Kötetenként négy tematikus egységbe, 25-20-25 arányos fejezetekbe osztva olvashatók a beválogatott írások. Ilyen gyakorlott szerző esetében nem is kell megjegyezni, hogy a filológiai apparátus – jegyzetelés, hivatkozás, bibliográfia, mutatók, az IKU-kiadványsorozatok jegyzéke a kötet végén megtalálható.

A folklórlingvisztikai, valamint az antropológiai nyelvészeti tanulmányok – ez utóbbinak egyébként a szerző talán a legkövetkezetesebb képviselője – szemléletileg rokonok. Ismeretes, hogy Balázs Géza végzett néprajzos is, aki a szóbeli folklórformák iránti érdeklődését egész tudósi pályáján át megőrizte. Nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy az antropológiai szemléletének a gyökerei a néprajzos terepmunkában való jártasságában (is) gyökereznek. Nemcsak ebben a kötetben, hanem az általa karanténtrilógiának nevezett további könyveiben is lényegében a mindennapi nyelvi kifejezési for-

mák, beszédhelyzetek szinte végtelen változatának a regisztrálása, bemutatása, elemzése olvasható. Amennyiben megnézzük a tanulmányok születésének időpontját, úgy megállapíthatjuk, hogy az említett szemlélet, témaválasztás és elemzési metodológia mellett viszonylag újabb Balázs Géza érdeklődése a nyelv-elmélet, valamint a kultúraelmélet nagy alapkérdései iránt. Az emberi kultúra, a nyelv, a művészetek kezdetei azok a témák, amelyek ebben a kötetben jelennek meg a leghangsúlyosabban, és talán ezért is nevezhetnénk éppen ezt a legérdeesebbnek és talán a legvitathatóbbnak is. Jóllehet a mítoszok és a vallások is foglalkoztak az emberi kultúra létrejöttének talányával, ókori bölcselők is próbáltak válaszokat fogalmazni, a tudományok lényegében a felvilágosodás ideje óta újra meg újra felteszik az alapvető kérdéseket. A filozófia, a nyelvészet, a kibontakozó biológia tudománya is foglalkozott azzal, hogy az emberré válás folyamatában milyen tényezők játszottak szerepet, hogyan alakult ki a nyelv, és milyen kapcsolatok működtek a különböző emberi kifejezési formák között.

A művészetek keletkezésével kapcsolatban az ősi szinkretizmus feltételezése még ma is elfogadott nézet. Eszerint a szöveg, a zene és a mozgás a kultúra legkorábbi korszakaiban nem válik el egymástól, együttesen jelenik meg. A vonatkozó elméleteket itt terjedelmi okokból nem lehet felsorolni.

Egy változatot említünk példaként. A pszichoanalitikus antropológia megalapítója, Róheim Géza (2012) a maga kultúraelméletét L. Bolk biológus azon felismerésére alapította, miszerint a kultúra eredetének az az alapja, hogy az állatoktól eltérő módon az újszülött csecsemő hosszú ideig gondozásra szorul, amit az apa támogatásában is részesülő anya tud biztosítani. Ez az elgondolás analóg mindazokkal, amelyek az emberi faj kialakulásának folyamatában a szociális tényezőket valamilyen formában relevánsoknak fogták fel, meghaladva a libidinózus készletés elsődlegességét.

Az mára nyilvánvalóvá vált, hogy az időben egymást követő vagy egymással versengő elméletek lényegében fikciók. Az evolucionista elgondolások, Marxnak a munkát középpontba helyező felvetése, Freudnak az ösztönökre, a pszichikum fejlődésére vonatkozó nézetei, hogy csak néhány példára utaljunk, túlságosan egyoldalúnak bizonyultak. A tudományok fejlődésével egyre több tényező együttesét tartják a kutatók meghatározónak az emberré válás körülményeit illetően. Ezek közül a legfontosabb az ember biológiai adottságainak az alakulása, a nyelvi képesség testi és szellemi feltételeinek állandóvá válása, az agy fejlődése, a táplálkozás megváltozása, a szociális viszonyok, valamint az emberek közötti kommunikáció alakulása. Hámosi József agykutató egy 2006-ban közölt cikkében mégis azt írja: A végső kérdésre, tudniillik, hogy mi hozta létre az emberi agy s így az ember felgyorsult evolúcióját, valamint ennek következtében az állat rokonainktól történt markáns elkülönülését – egyelőre csak

hipotézisekkel lehetne válaszolni (Hámosi 2006: 1453). Feltételezzük, hogy ennek a tanulmánynak a megjelenése óta bizonyára számos új nézet is megfogalmazódott, a végső szót még senki nem mondta ki. Balázs Géza joggal fordulhat tetszése szerinti irányokba, előveheti korábbi szerzők műveit, és kifejtheti saját gondolatmenetét. A kötet áttekintését a recenzens és az olvasó kézhez kapja, ha a négy fejezet húsz tanulmányának a címeit egymás mellé teszi. El is olvasva a tanulmányokat benyomásokat szerezhet arról, hogy a lineáris fejlődélméleteken kívül az „elveszett éden” képzelet milyen más irányból közelítheti meg az emberi kultúra kibontakozásának és alakulásának a történetét. Szerzőnk kíváncsi ember, és amint világjáró utazásai bizonyítják, bátor is. A gondolkodás mezőinek bejárásában is az.

A könyv első része az alapvetés, amelynek a keretében a művészet és a nyelv keletkezésének a kérdése a leghangsúlyosabb. A kapcsolódó világnézeti, filozófiai és művészetelméleti nézeteket a szerző következetesen nyelvelméleti, illetve a nyelvészeti antropológiai szempontokat érvényesítve mutatja be. Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Tass-Thienemann Tivadar munkásságának „olvasata” lényegében megadja Balázs Géza orientációjának talán legfontosabbnak nevezhető támpontjait. *A kizárt és a köztes harmadik* Arisztotelész óta fel-felvetett filozófiai kérdésének a tárgyalása – igazán óriási időbeli távlatokat tud átfogni. Ehhez hasonlóan nagy ívű gondolatmenet kifejtése a *Szerves és szervetlen kultúra: múlt – jelen – jövő* című tanulmány is.

A második rész az alapozásról áttér a nyelv és a beszéd eredetének, lehetséges formáinak az áttekintésére. Balázs Géza olvasmányainak átgondolása után saját megoldásokat javasol, nemegyszer a nyelvészettel rokonítható területekről visz át szempontokat, elképzeléseket más területekre, melyeket azután hasznosítani szándékozik, és amelyek továbbfejleszthetőek, kiegészíthetőek, sőt akár vitathatóak is. Nyilván az olvasó szakismereteitől, olvasottságától, műveltségétől függ, hogy például az emberben lévő „preformált, öröklött struktúrák” létezését hogyan ítéli meg.

Az a gondolat, hogy az időben pontosan meg nem határozható „ösi” állapotában az ember a természettel és a transzcendens világokkal élő kapcsolatban állva a mainál teljesebb életminőséget tudhatott a magáénak, arra készítette a szerzőt, hogy ne csak a nyelv, illetve a beszéd és a gondolkodás „elemi” formáit próbálja meghatározni, hanem a *Természeti alapformák* című részben a térbeliség szervezőformáit, a kört, valamint a gömböt is szemügyre vegye, nem felejtezve el a szimmetria oly alapvető rendezőelvéről. Egyik vagy másik tudományszak képviselője az erdélyi gömbkövektől a szimmetrikus ábécéig, vagyis a természeti jelenségektől az absztrakt gondolkodásig tartó körutat akár azzal is jellemezhetné, hogy az egymástól túl messze elhelyezkedő tények között kapcsolatot találni túl merész dolog. De az olvasók többsége – meggyőződésünk szerint – éppen az invenciózus gondolatmenetet fogja élvezni. Hasonló módon érvényesül a találékony és szellemes gondolatmenet olyan szemiotikai alapfogalmak tárgyalásánál is, mint az

index, ikon, szimbólum. A jeltudományban jártasabb olvasó értékelni tudja, hogy az említett alapfogalmak – a szerző előadása nyomán – jól érthető összefüggéseikben tárulnak fel, a kevésbé tájékozottak pedig ugyanígy nyugtázzhatják azt az élményt, hogy a tudományos nyelv nem érthetetlen. Az emberi kifejezési formák születésével foglalkozó kötetben szükségszerűen szerepelni kell a mítoszoknak, illetve a zenének is. Mind a két művészeti ág jellemző jegye az, hogy történeti szempontból valóban régi, és folytonosan újraszületik, ami az értelmezés szintjén változatos eredményeket hozhat.

Balázs Géza, mint ismeretes, sokat utazik, nincs olyan földrész, ahol ne járt volna. Igazi Globetrotter. A tudományos tevékenységére is jellemző az, hogy töretlen érdeklődéssel igyekezik ismeretlen területeket felfedezni, a kutatás körébe bevonni. A kötet befejező fejezete (*Rekonstrukciók*) keretében folklórszövegfeldéllel foglalkozik, továbbá Erdélyi Zsuzsa, Heinrich Schliemann, Várkonyi Nándor és Gál Sándor kutatásainak a nyelvészi indíttatását értékeli. A mostanában kibontakozó ökolingvisztika bemutatása zárja a fejezetet.

Ebben az áttekintő kötetben nem találunk írást a képzőművészetről. Ezt a hiányt Moritz Livia festőművész színes képei pótolják, amelyek a könyv fedelének külső és belső oldalán, a hátsó borítólapon belső oldalán és a fejezeteket megelőző lapokon láthatóak. Illusztrációkról is beszélhetnénk, hiszen a képek hangulatilag a „múlt” és a „kortárs” képzeletvilág forrongását érzékeltetik.

Összefoglalásként megfogalmazhatjuk, hogy Balázs Géza a magyar nyelv szerelmese és alázatos szolgája. Akármilyen messzire is távolodik időben és távlatokban a nyelvről való gondolkodásban, minden esetben a jól ismert, ám ugyanakkor sok rejtelemmel teli magyar nyelv a kiindulópont és a végszó. Érdeemes a szerző társául szegődni.

Szakirodalom

Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok.* (IKU-monográfiák 10.) MNYKNT–IKU. Budapest.

Hámori József 2006. Az emberi agy fejlődésének története. *Magyar Tudomány* 12: 1453–63.

Róheim Géza 2012. *A kultúra eredete.* Animula Kiadó. Budapest.

Verebélyi Kincső

az MTA doktora, ny. egyetemi tanár

ELTE BTK Folklore Tanszék

E-mail: verebelyi.kincso@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9009-7074>

Voigt Vilmos

az MTA doktora, professor emeritus

ELTE BTK Folklore Tanszék

E-mail: voigtbudapest@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2746-4724>